

Яворська В.В., Сич В.Л.

Одеський національний університет ім. 1.1.Мечникова

ВПЛИВ РОЗСЕЛЕННЯ НАСЕЛЕННЯ

В РЕГІОНІ УКРАЇНСЬКОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

НА РОЗВИТОК ГЕОДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

В роботі розглядається вплив розселенських умов на відтворення населення та розвиток геодемографічних процесів.

В работе рассматривается влияние условий расселения на воспроизведение населения и развитие геодемографических процессов.

Influence of settling conditions on reproduction of the population and development of geodemographic processes is considered in the work.

Ключові слова: геодемографічний процес, геодемографічна ситуація, розселення населення, відтворення населення.

Актуальність дослідження: Геодемографічний процес завжди тісно пов'язаний з розселенською мережею, яка в регіоні Українське Причорномор'я сформувалась під впливом історико-географічних особливостей заселення та освоєння території, економіко-географічного приморського положення регіону, певних факторів фізико-географічних особливостей (гідро географічної сітки - річки, лимани, озера, рельєфу, ґрунтового покриву, наявність чи відсутність підземних вод тощо).

Мета і задачі дослідження: Обґрунтувати методичні прийоми щодо аналізу процесів відтворення населення та розвитку геодемографічної ситуації в регіоні на основі суттєво нового, динамічного підходу;

- розкрити вплив розселенських умов в регіоні Українського Причорномор'я на відтворення населення, на розвиток геодемографічних процесів;
- виявити регіональні та мікро регіональні особливості геодемографічних процесів і стану геодемографічної ситуації в межах УП, що може бути використано при розробці конкретних засад демографічної політики;

Основний зміст: Сучасна розселенська мережа регіону Українського Причорномор'я представлена взаємопов'язаними системами міського і сільського розселення.

Система міського розселення УП за станом на 2005 рік представлена 37 містами і 80 селищами міського типу (СМТ). В міських поселеннях проживало на зазначену дату 3272,5 тис.чол, або 65,1% від всієї чисельності населення регіону Українського Причорномор'я. Статистична характеристика міських поселень за категорією їх людності представлена в таблиці 1 .

В регіоні УП за своєю кількістю переважають міста, які відносяться до категорії малих (29 одиниць з загальної суми 37). їх частка становить 24,7% від міських поселень регіону. Вони нерівномірно розміщені по території УП. Найбільша їх кількість знаходиться в Одеській області (15 одиниць), по 7 малих міст розміщені в Миколаївській і Херсонській областях. Це відповідно 27% і 17,9% від загальної кількості міських поселень цих областей.

Великі міста (до цієї категорії ми віднесли обласні центри - Одесу, Миколаїв. Херсон, в яких людність перевищує 100 тис. чол.) і категорія середніх міст (50-100 тис. чол.) в регіоні УП малочисельні (відповідно 3 і 5 одиниць - в Одеській області середні міста - Ізмаїл, Іллічівськ, Б.Дністровський, в Миколаївській - Первомайськ, в Херсонській - Каховка).

Найбільша кількість міських поселень в УП представлена селищами міського типу - 80 одиниць, або 68,4% від всієї кількості міських населених пунктів [2]. І (я категорія міських поселень розміщена по території УП більш-менш рівномірно і є основою формування (опорним каркасом) багатьох районних і місцевих систем розселення [3, 4, 5].

Наукові дослідження

Якщо ми звернемося до аналізу розподілу міського населення за категоріями міських поселень, то побачимо протилежну картину. Це відображено статистичними показниками (див. табл. 1).

З табл. 1 видно, що в трьох великих містах (обласних центрах) концентрується майже 57% міського населення регіону УП. в т.ч. в Одеській області - 61.1%. Миколаївській - 59.2%. в Херсонській - 45.8%. Натомість, в малих містах, які в кількісному відношенні становлять одну четверту частину від всіх міських поселень регіону Українського Причорномор'я, проживає лише 18.2% мешканців міського населення УП. Особливо контрастна нерівномірність спостерігається в співвідношенні кількості СМТ і питомою вагою їх жителів в міському населенні регіону (див. табл.1). На частку цієї категорії міських поселень в УП припадає 68.4% від всієї міської мережі, але в них проживає лише 14.3% міських жителів регіону (в Одеській області - менше 10%).

Таблиця 1

Розподіл чисельності населення по містах різних категорій в УП¹

Категорія міських поселень	Одеська обл. (кількість жителів)		Миколаївська обл. (кількість жителів)		Херсонська обл. (кількість жителів)		Регіон УП (кількість жителів)	
	тис. чол	в % до підсумку	тис. чол	в % до підсумку	тис. чол.	в % до підсумку	тис. чол	в % до підсумку
Великі міста (понад 100 тис.чол.)	1002,0	61,1	503,4	59,2	358,7	45,8	1864,1	56,9
Середні міста (50-100 тис.чол.)	204,6	12,5	86,0	9,4	57,8	7,4	342,4	10,6
Малі міста (до 50 тис.чол.)	270,7	16,5	168,2	19,2	160,1	20,4	599,0	18,2
Всього міст	1477,3	90,1	751,6	88,4	576,6	73,6	2805,5	85,7
СМТ	176,2	9,9	99,5	11,6	207,3	26,4	468,0	14,3
Підсумок	1653,5	100,0	849,1	100,0	783,9	100,0	3273,5	100,0

Отже, розподіл міських поселень, а відтак і розподіл міського населення як за рангом людності так і за чисельністю їх жителів вкрай нерівномірний. Зазначені вище диспропорції стосуються і розподілу міського населення в просторовому відношенні. Переважаюча більшість міських жителів концентрується в великих середніх і малих містах і селищах міського типу саме приморської смуги Українського Причорномор'я.

В цілому мережа міських поселень в Українському Причорномор'ї рідка. На кожні десять тисяч кв. км. території приходиться 13 міських поселень (включаючи сюди і СМТ). що значно менше, ніж по Україні в цілому (22 одиниці).

¹ Таблиця складена авторами

Наукові дослідження

Найбільш густа мережа міських поселень спостерігається в Одеській області (15 одиниць), а найменші значення цього показника (10 одиниць) мають місце на Миколаївщині.

З вищенаведених кількісних показників можна зробити висновок, що опорний каркас міського розселення в регіоні УП характеризується досить рідкою мережею, а сам розселенський процес в багатьох відношеннях знаходиться ще в стадії формування, незавершеності.

Якщо ми проаналізуємо відповідні розселенські показники Приморської смуги, то побачимо, що тут вони значно кращі, тут більш густа, більш сформована мережа міських поселень і вони представлені в межах приморської зони не тільки ¹ малими і середніми, але і великими містами (Одеса, Миколаїв, Херсон), що сприяло формуванню тут міських агломерацій з широкими розселенськими функціями. Густота міської розселенської сітки тут в 1,5-2,0 рази більша від середніх показників УП, урбаністичні процеси в Приморській смузі і характеризуються більшою інтенсивністю [1]. Все це в минулі періоди впливало і на особливості геодемографічних процесів, на формування тут більш сприятливої геодемографічної обстановки, зокрема в “молодих містах” Приморської смуги (наприклад міста Южне, Теплодар, і в певній мірі Іллічівськ), в зовнішніх зонах ; міських агломерацій.

Систему сільського розселення регіону Українського Причорномор'я представляють понад 2700 сільських населених пунктів різних рангів людності.

Загальна густина сільського населення в УП невисока - 20,4 чол./км². Це у значно менший показник щільності сільського населення в порівнянні з середніми ; по Україні (27 чол. / км²). Найбільш густо заселена Одеська область (25 чол/км²). Найменші показники спостерігаються на Херсонщині (16,9 чол/км²). В межах обласних регіонів спостерігається досить суттєва диференціація показників; сільського розселення. Це стосується і середніх розмірів поселень, і густоти сільської мережі, і середньої відстані між поселеннями.

В цьому відношенні досить суттєво відрізняється розселенська мережа сільських поселень території межиріччя Дністра і Дунаю. Так, в регіоні Придунав'я спостерігаються найбільші за людністю сільські поселення (середня людність одного населеного пункту тут досягає майже 2,5 тис.чол, що майже в чотири рази більше ніж в середньому по Українському Причорномор'ю). В той же час тут на кожні 100 км² території припадає лише 1,2 сільських поселень, а середня відстань між ними в середньому складає майже 9 км (при середніх показниках в регіоні УП відповідно 3,1 і 5,6 км).

Територіальна система розселення в регіоні Українського Причорномор'я представлена різними ієрархічними рівнями.

Перший рівень - регіональний. Його очолює місто-мільйонер Одеса. Вона одночасно виконує функції регіонального опорного центру, вплив якого розповсюджується на три обласних субрегіони - Одеський, Миколаївський і Херсонський, функції обласних систем розселення, функції центра міської агломерації, функції Одеської Приморської міжрайонної системи розселення.

Другий рівень системи розселення - це субрегіональний. В Українському Причорномор'ї існує три субрегіональних рівня розселення (обласні системи) - Одеська, Миколаївська і Херсонська обласні системи. Відповідно, їх центрами

виступають обласні міста, які одночасно виконують і функції міжрайонних територіальних систем розселення і функції центрів міських агломерацій. .

Третій рівень територіальних систем розселення - це міжрайонні системи. Опорними центрами їх виступають як правило середні за людністю міста або найбільші за чисельністю населення категорії малих міст, які виконують важливі розселенсько-організаційні функції. Ці функції розповсюджуються на декілька ближніх адміністративних районів, які тяжіють до міжрайонного (окружного) центру. В регіоні УГІ можна виділити 10 міжрайонних систем розселення - 4 в Одеській (Одеська прибережна, Котовська периферійна, Арцизька субприбережна, Придунайська (Ізраїльська) субприбережна), по 3 системи в Миколаївській (Миколаївська прибережна, Первомайська і Вознесенська периферійні) і Херсонській областях (Херсонська прибережна, Каховська субприбережна і Геніченська яка перебуває ще на початковій стадії формування). Четвертий ієрархічний рівень територіальних систем розселення - це районні системи розселення. Їх кількість в регіоні УГІ відповідає числу адміністративних районів (63). Вони очолюються малими містами або селищами міського типу. Це найбільш стала територіальна система розселення. Тут існують тісні взаємозв'язки між окремими поселеннями і районними центрами по лінії трудових, побутових, управлінських, соціальних, і інших видів взаємовідносин.

І нарешті, місцеві системи розселення. Вони очолюються великими за людністю сільськими поселеннями або селищами міського типу. Таких місцевих систем розселення в кожному адміністративному районі нараховується 7-8. Центрами їх виступають центри агропромислових підприємств, організаційні центри сільськогосподарських підприємств різної форми власності тощо.

Висновки: Таким чином, в регіоні УП система розселення представлена різними ієрархічними рівнями. Вона перебуває ще в стадії формування, певної трансформації (в зв'язку з реформуванням аграрного сектору економіки), а її кількісні і якісні параметри також знаходяться в сучасний період під впливом негативних геодемографічних процесів, особливо в останні 10 років.

Подальший розвиток геодемографічного процесу, його особливості і загальна закономірність буде завжди тісно пов'язана з поселеннями певного типу, з системами розселення, які формуються в регіоні Українського Причорномор'я. Територіальні сукупності населення в певних розселенських утвореннях, де відбувається його життєдіяльність забезпечують функціонування взаємопов'язаних компонентів демовідтворювальних процесів в широкому розумінні цієї геодемографічної категорії. В поселеннях певного типу, системах розселення різних ієрархічних рівнів формуються базові, похідні і інтегральні складові, які забезпечують в структурі різних видів життєдіяльності населення функціонування конкретних типів і підтипів геодемографічного процесу.

Список використаної літератури:

1. Дергачев В.А., Михайлюк Е.А. Особенности развития приморских поселений УССР в условиях интенсификации морехозяйственной деятельности. -К.: ИЗ АН УССР, 1987.- 112 с.

2. Загородній В.В., Пітюренко Ю.І. Класифікація населених пунктів // Географічна енциклопедія України. - К.: УРЕ, 1990. - Т.2. - С. 164-165.
3. Лаппо Г.М. География городов.-М.: ВЛАДОС, 1997.-480 с.
4. Питюренко Е.И. Территориальные системы городских поселений Украинской I ССР. - К.: Наукова думка, 1977. - 205 с.
5. Питюренко Е.И. Системы расселения и территориальная организация народного хозяйства.,- К.: Наукова думка, 1983. - 140 с.